

УДК 159.922.62

А. Г. ХУДАШЕВА,

студент

*навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ,*

Л. П. ЧЕПІГА,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри загальної та практичної психології

*навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ САМОСВІДОМОСТІ ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕЖИВАЮТЬ РІЗНІ ТИПИ БІОГРАФІЧНИХ КРИЗ У ПЕРІОД СЕРЕДНЬОЇ ДОРОСЛОСТІ

Представлено результати дослідження особливостей самосвідомості у чоловіків і жінок у період переходу від середньої дорослості до зрілості.

У вітчизняній психології термін «вікова криза» був уведений Л. Виготським і визначений як цілісна зміна особистості дитини, що регулярно виникає при зміні стабільних періодів. Механізм зміни соціальних ситуацій становить психологічний зміст вікової кризи.

Окремі дослідники вважають вікові кризи нормативним процесом, необхідним елементом соціалізації, обумовленим логікою особистісного розвитку і необхідністю вирішення основної вікової суперечності (З. Фройд, Е. Еріксон, Л. Виготський, Л. Божович).

Виділяють вісім вікових криз. П'ять із них припадають на дитячий вік. Шоста властива молодим дорослим людям. Сьома криза переживається приблизно у сорокарічному віці. Восьма і остання криза життєвого шляху переживається під час старіння.

У дорослих більшість дослідників виділяє три основні кризи: криза молодості, криза середини життя і криза старості, а також низку менш значущих критичних періодів.

Р. Ахмеров ввів у психологію таке поняття, як біографічні кризи особистості (1994 р.). Під біографічною кризою він розуміє таку особливість внутрішнього світу людини, яка виявляється в різних формах переживання людиною непродуктивності свого життєвого шляху. Р. Ахмеров виділяє три типи біографічних криз: криза нереалізованості, криза спустошеності, криза безперспективності.

Криза нереалізованості виникає, коли з тих чи інших причин людина слабо уявляє зв'язки подій свого життя. Людина не бачить або недооцінює свої досягнення. Однією з причин такої кризи може бути нове соціальне середовище, в яке потрапила людина, з яким він рахується, але в якому її колишній досвід не є цінністю.

Криза спустошеності виникає в ситуаціях, коли в суб'єктивній картині життєвого шляху слабо представлені зв'язки, що ведуть від минулого в теперішнє і майбутнє. Однією з причин такого стану може служити втома після тривалого періоду самовідданості і наполегливої роботи, досягнення високого рівня в житті і професії.

Криза безперспективності виникає в ситуаціях, коли з тих чи інших причин у свідомості слабо представлені проекти, плани, мрії про майбутнє. Справа тут не в самій по собі невизначеності майбутнього, воно може бути цілком певним □ гарантована нудьга, безнадійний застій, відсутність перспектив професійного зростання, □ а в переживаннях, що позначаються словами типу «попереду нічого не світить». Реальним показником наявності такої кризи є те, що тривале переживання закономірно викликає відхилення в тілесному здоров'ї.

Можемо припустити, що самосвідомість осіб, які переживають різні типи біографічних криз, у період середньої дорослості має свою специфіку. У зв'язку з цим актуальним стає дослідження взаємозв'язків між біографічними кризами і параметрами образу «Я».

У проведеному дослідженні брали участь чоловіки та жінки у кількості 80 осіб віком 40–45 років. Група 1 включає 20 жінок 40–45 років із середньо-спеціальною освітою, які працюють на виконавчих посадах на КМЗ ім. Войкова; групу 2 становлять 20 чоловіків 40–45 років із середньо-спеціальною освітою, які працюють на виконавчих посадах на КМЗ ім. Войкова; групу 3 об'єднує 20 жінок 40–45 років із вищою освітою, які працюють на керівних посадах; група 4 – 20 чоловіків 40–45 років із вищою освітою, які працюють на керівних посадах.

Мета дослідження – вивчення особливостей самосвідомості осіб, які переживають різні типи біографічних криз у період середньої дорослості. Об'єктом даного дослідження виступає самосвідомість. Предмет даної роботи: самосвідомість осіб, які переживають різні типи біографічних криз у період середньої дорослості і мають різний соціальний статус. Отримані результати можуть стати основою розроблення однієї з адекватних моделей психологічної допомоги людям, що знаходяться у важких життєвих ситуаціях. Також дане дослідження може звернути увагу дослідників на не пропрацьованість проблематики біографічних криз.

Для вивчення особливостей взаємозв'язків біографічних криз з особливостями самосвідомості був використаний метод лінійної кореляції за критерієм Пірсона.

У даній роботі ми проводили кореляційний аналіз біографічних криз із такими проявами самосвідомості як: самовідношення, різні характеристики образу «Я», відчуття себе як об'єкта чи суб'єкта власної діяльності. В ході даного аналізу ми корелювали результати за опитувальником «Біографічні кризи» з тестом «Хто Я?» (Кунн), тестом-опитувальником самоставлення (Столін, Пантелєєв) і опитувальником «Рівень суб'єктивного контролю» у представників усіх 4 груп.

Так, у групі чоловіків із середньою освітою виявлено достовірно позитивний взаємозв'язок між кризою безперспективності й таким показником структури «Я», як «Діяльне Я», тобто чим більше представники даної групи орієнтуються на свої інтереси, захоплення, здібності до діяльності, навички, вміння, тим більш виражена в них криза безперспективності ($r = 0,64, p \leq 0,01$).

У групі жінок із середньою освітою достовірно негативний взаємозв'язок існує між кризою нереалізованості і таким показником структури «Я», як «Діяльне Я», тобто чим більше жінки даної групи орієнтуються на свої інтереси, здібності до діяльності, навички, захоплення, тим менш виражена в них криза нереалізованості ($r = -0,52, p \leq 0,05$). Криза спустошеності достовірно позитивно взаємопов'язана з такими показниками структури «Я», як «Діяльне Я» ($r = 0,42, p \leq 0,05$) і «Перспективне Я» ($r = 0,55, p \leq 0,01$). Таким чином, чим більше жінки орієнтуються на свої інтереси, здібності до діяльності, навички, захоплення, чим більше вони планують у різних сферах життєдіяльності, тим більше вони відчують кризу спустошеності.

У групі жінок із вищою освітою в період переходу від середньої дорослості до зрілості криза нереалізованості позитивно взаємопов'язана з «Соціальним Я», що вказує на той факт

що, чим більше жінка орієнтується на виконувани нею соціальні ролі, тим більше вона відчуває кризу нереалізованості ($r = 0,50, p \leq 0,05$).

Криза спустошеності достовірно негативно взаємопов'язана з такими структурними одиницями образу «Я», як «Фізичне Я» ($r = -0,53, p \leq 0,05$) і «Діяльне Я» ($r = -0,62, p \leq 0,01$). Чим більше жінки з вищою освітою в період переходу від середньої дорослості до зрілості орієнтуються на свої фізичні дані, зовнішність, шкідливі звички, здібності до діяльності, навички, захоплення, тим менше вони відчувають перебіг кризи спустошеності.

Так, у групі чоловіків із середньою освітою виявлено достовірно позитивний взаємозв'язок між кризою спустошеності та шкалою самоповаги ($r = 0,46, p \leq 0,05$), що вказує на те, що чим більше вони вірять у свої сили, здібності, енергію, самостійність, тим більше вони відчувають кризу спустошеності. Так само у даної групи випробовуваних виявлено достовірно позитивний взаємозв'язок між кризою безперспективності і шкалою самозвинувачення ($r = 0,44, p \leq 0,05$). Це може вказувати на той факт, що чим більше випробовувані готові звинувачувати себе у своїх невдачах, власних недоліках, чим більше вони відчувають негативні емоції на свою адресу, тим більше вони переживають кризу безперспективності.

У жінок із середньою освітою криза спустошеності достовірно негативно взаємопов'язана зі шкалою самозвинувачення ($r = -0,54, p \leq 0,01$). Цей факт свідчить про те, що чим більше випробовувані готові звинувачувати себе в своїх невдачах, власних недоліках, чим більше вони відчувають негативні емоції у свою адресу, тим менше в них виражена криза спустошеності. Так само виявлено, що криза безперспективності достовірно негативно взаємопов'язана зі шкалою аутосимпатії ($r = -0,46, p \leq 0,05$) і достовірно позитивно взаємопов'язана зі шкалою інтегрального почуття «за» і «проти» власного «Я» ($r = 0,45, p \leq 0,05$), тобто чим більш вороже випробовувані ставляться до самих себе, тим сильніше вони переживають кризу безперспективності.

Кореляційний аналіз даних, отриманих у групі чоловіків із вищою освітою в період переходу від середньої дорослості до зрілості виявив наступні результати. Криза спустошеності достовірно негативно взаємопов'язана зі шкалою інтегрального почуття «за» і «проти» власного «Я» ($r = -0,52, p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що чим краще випробовувані ставляться до себе, більше приймають себе, тим менше вони переживають кризу спустошеності. Виявлено достовірний

негативний взаємозв'язок кризи безперспективності зі шкалою самозвинувачення ($r = -0,45$, $p \leq 0,05$). Таким чином, чим більше випробовувані готові звинувачувати себе у своїх невдачах, власних недоліках, чим більше вони відчують негативних емоцій на свою адресу, тим слабше вони переживають кризу безперспективності.

У групі жінок із вищою освітою в період переходу від середньої дорослості до зрілості було виявлено достовірно позитивний взаємозв'язок між кризою спустошеності і таким показником самовідношення, як ставлення інших, тобто чим більше випробовувані цієї групи орієнтуються на ставлення до них інших, тим більше у них виражена криза спустошеності ($r = 0,44$, $p \leq 0,05$). Так само в ході кореляційного аналізу даних було виявлено, що криза безперспективності достовірно негативно взаємопов'язана із самозвинуваченням ($r = -0,51$, $p \leq 0,05$) і достовірно позитивно взаємопов'язана із саморозумінням ($r = 0,47$, $p \leq 0,05$). Чим менше випробовувані готові звинувачувати себе у своїх невдачах, власних недоліках, і чим більше вони схвалюють свої плани і бажання, тим більше вони переживають кризу безперспективності.

У групі чоловіків із середньою освітою в період переходу від середньої дорослості до зрілості було виявлено, що криза спустошеності достовірно негативно взаємопов'язана зі шкалою інтернальності в сімейних стосунках ($r = -0,05$, $p \leq 0,05$) і зі шкалою загальної інтернальності ($r = -0,49$, $p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що чим більше представники вказаної групи вважають себе відповідальними за події в їхньому сімейному житті, тим менше вони пе-

реживають кризу спустошеності. Чим більше випробовувані даної групи вважають, що більшість важливих подій у їхньому житті була результатом їх власних дій, що вони можуть ними керувати і, отже, відчують власну відповідальність за ці події і за те, як складається їхнє життя в цілому, тим менше вони переживають кризу спустошеності і кризу безперспективності.

Дані, отримані в ході кореляційного аналізу відомостей, отриманих у групі жінок із вищою освітою в період переходу від середньої дорослості до зрілості, свідчать про те, що криза нереалізованості достовірно позитивно взаємопов'язана зі шкалою інтернальності стосовно здоров'я до хвороби ($r = 0,42$, $p \leq 0,05$). Це вказує на той факт, що чим більше випробовуваний вважає себе відповідальним за своє здоров'я, тим сильніше він відчуває кризу нереалізованості. Так само помічено достовірно позитивний взаємозв'язок між кризою безперспективності і шкалою загальної інтернальності ($r = 0,44$, $p \leq 0,05$). Чим більше жінки даної групи вважають, що більшість важливих подій у їхньому житті була результатом їх власних дій, що вони можуть ними керувати і, отже, відчують свою власну відповідальність за ці події і за те, як складається їхнє життя в цілому, тим виразніше вони відчувають кризу безперспективності.

При дослідженні взаємозв'язків між біографічними кризами і особливостями самосвідомості зроблено висновок про те, що такий взаємозв'язок між складовими образу «Я» і біографічними кризами дійсно існує і доведений результатами нашої вибірки. Отримані результати дозволяють стверджувати, що переживання біографічних криз у період середньої дорослості впливає на самовідношення і в чоловіків, і в жінок.

Список використаної літератури

1. Ахмеров Р. А. Биографические кризисы личности : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, история психологии» / Ахмеров Рашад Анварович. – М., 1994. – 24 с.
2. Кулагина И. Ю. Возрастная психология: полный жизненный цикл развития человека : учеб. пособие / И. Ю. Кулагина. – М. : Сфера, 2004. – 464 с.
3. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии / Е. В. Сидоренко. – СПб. : Речь, 2000. – 350 с.
4. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии / И. И. Чеснокова – М. : Наука, 1977. – 144 с.

Надійшла до редколегії 23.01.2012

ХУДАШЕВА А. Г., ЧЕПИГА Л. П. ОСОБЕННОСТИ САМОСОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТЕЙ, ПЕРЕЖИВАЮЩИХ РАЗНЫЕ ТИПЫ БИОГРАФИЧЕСКИХ КРИЗИСОВ В ПЕРИОД СРЕДНЕЙ ВЗРОСЛОСТИ

Представлены результаты исследования особенностей самосознания у мужчин и женщин в период перехода от средней зрелости до зрелости.

KHUDASHEVA A., CHEPIGA L. THE FEATURES OF SELF-CONSCIOUSNESS OF PERSONS EXPERIENCING DIFFERENT TYPES OF BIOGRAPHICAL CRISES DURING MIDDLE ADULTHOOD

The results of research of features of self-consciousness of men and women in transition from middle adulthood maturity are presented.